

AT VENDE HJEM

af METTE LORENZEN

"Hvordan så mit hus ud, da jeg vendte tilbage? Det var ødelagt. Der var ingenting, kun aske efter nedbrændingen. I huset var kun fuglene og mig. Der var virkelig ingenting. Intet andet. Alt var aske, alt var nedbrændt. Intet, intet, intet. Da jeg kom tilbage, sad jeg her, jeg sagde til mig selv: "Hvad nu?". Jeg vidste ingenting; hvor jeg skulle gå hen, hvad jeg skulle gøre. Jeg ventede. Tårerne kom af sig selv. Jeg flygtede herfra dengang, det var mit hjem, mit alting. Her!" Valentina, 24 år.

Vi forbinder ofte ordet katastrofe med en begivenhed, som pludselig indtræffer. Fokus er i høj grad på antallet af tabte menneskeliv og enorme materielle ødelæggelser. Det er særligt akutheden, som definerer katastrofen. Herefter lægger katastrofer sig, og områder bliver atter erklæret for sikre og katastrofefrie. Flygtninge kan atter vende tilbage, men i hvor høj grad kan vi egentlig tale om, at katastrofen endelig er ovre?

EFTER KATASTROFEN

Ruiner udgør stadig en del af landskabet i det kroatiske grænseland, et område som stærkt står i kontrast til den blomstrende turisme ved kysten.

Denne artikel sætter fokus på det at vende tilbage efter en katastrofe. Udgangspunktet er et feltarbejde i 2010 om tilbagevendte kroatisk-serbiske flygtninge til Kroatien, som opnåede sin selvstændighed under krigen i det tidligere Jugoslavien. Det er en krig, som danner billeder i vores bevidsthed af blodig borgerkrig, etnisk udrensning og masseflugt. Den står indprentet hos mange som en af de største menneskeskabte katastrofer i Europa i nyere tid: En hu-

manitær katastrofe med udsagn om naboer som slog hinanden ihjel på grund af etnisk konflikt. Ikke desto mindre forsøgte mange civile at holde fast i et hverdagsliv midt i katastrofen i et forsøg på at modsætte sig krigen og hermed bevare en form for kontrol og normalitet. Krigen kom dog til at ændre livet for mange mennesker. Det efterlader os med spørgsmålet om, hvilket liv som møder dem efter katastrofen? Én ting er, at det alligevel er fysisk sikkert at vende til-

bage, men for de tilbagevendte har krigen betydet mange tab: Huse er destrueret, sociale netværk er opløst, og flere har oplevet emotionel lidelse. Med andre ord er der mangel på økonomisk, social og eksistentiel sikkerhed.

På besøg hos Teodora

Jeg befinder mig i felten i et udkantsområde i Kroatien. Jeg sidder i et lille rum, som en gang har været en stald i tilknytning til et hus. Udenfor er fundamentet fra

Figner lagt til tørre på Valentinas families hustag. Det illustrerer behovet for bæredygtig reparation. Haven og markerne er vildtvoksende efter efter femten år og skal først pløjes og sås. Samtidig er selvforsynende landbrug vejen frem for mange, da det er svært, at få arbejde som serber i Kroatien.

Opstilling foran Valentinas nyopbyggede hus - en af de mange aktiviteter for at skabe hjem.

det nedbrændte hus stadig tydeligt. Rummet er spartansk og lille. Der er ikke særlig højt til loftet. Teodora sidder på kanten af en seng, som næsten fylder hele rummet. Det er varmt, for selv om det er sommer, er der brænde i ovnen, som både er til madlavning og til opvarmning. Teodora er en ældre dame. Hendes hud er brun og rynket fra solen. Hun har et tørklæde om hovedet bundet i nakken. Hun er iført en falmet kortærmet skjortebluse og en lang nederdel, hvorfra hendes bare fødder stikker frem. Jeg har besøgt Teodora flere gange, i dag er jeg kommet for at sige farvel. Jeg afslutter et sidste interview ved at udtrykke, at jeg gerne vil tage et billede af noget, som har betydning for hende. Der går lidt tid,

men så rejser Teodora sig og tripper målrettet hen til skabet på de bare fødder. Hun hiver to store billeder frem: Et gammelt sort-hvidt familieportræt af hende selv og hendes bror som unge. Derefter et endnu større portræt af den jugoslaviske general Josip Broz Tito. Jeg spørger hende, hvorfor hun har et billede af Tito. Teodora svarer: "På Titos tid var alt godt. Alle havde et arbejde, og alt var godt!". Da det er på tide at sige farvel, giver jeg Teodora et knus. Den ældre dame klapper mig kærligt på armen og siger: "Sretan put" (god rejse). Antropologens midlertidighed giver mig en lille klump i halsen, da jeg bøjer hovedet, går ud af døren og lader både Teodora og billedet af general Tito bag mig.

Etnisk udrensning

Teodora er en af mange kroatiske serbere, som måtte flygte fra den kroatiske republik under krigen i det tidligere Jugoslavien. Kroatiens løsrivelse fra Jugoslavien resulterede i to store flygtningestrømme. I 1991 blev kroaterne fordrevet og dræbt i det serbiske område Krajina. I 1995 var det derimod serberne, som blev dræbt og fordrevet fra Kroatien under militæraktionen Operation Storm. Når det omhandler konflikten i det tidligere Jugoslavien, bliver serberne ofte fremhævet som de aggressive i konflikten, som den udartede sig ikke blot i den kroatiske republik, men i hele eks-jugoslavien. Hvad mange måske ikke ved er, at serbiske civile også blev udsat for vold og et-

nisk udrensning. Miro, en midaldrende kroatisk-serbisk mand, fortæller: "Jeg blev tvunget til at se på nedbrændingen af mit hus, med en pistol for tindingen, og derefter kom jeg i fangelejr". Baggrunden herfor var, at Kroatiens præsident Franjo Tudman ønskede et selvstændigt Kroatien kun for kroaterne. Besættelse og destruktion af serbiske ejendomme var en del af den etniske udrensning. Strategien skulle forhindre de fordrevne i at vende tilbage. Dagen for operation Storm blev katastrofens dag for mange civile kroatisk-serbere, men en årligt fejret helligdag for majoriteten i Kroatien: *Dagen for sejr og hjemlands taksigelsesdag og dagen for kroatisk forsvarere*.

Tre år med slanger

Teodora vendte tilbage i 1997 med sin syge mand, som døde kort tid efter. Teodora bor i dag alene og fattigt. Hun har en lille have med grøntsager, ti høns og to grise. Grisene står ved nabokonen, fordi hun selv bor i stalden til sit tidligere hus. Teodora står op kl. halv fem om morgenen for at klare arbejdet inden solens hede. Hun lever af afgrøderne fra haven, af de få dyr samt sin afdøde mands pension. Sådan ser situationen ud, tretten år efter Teodora vendte tilbage til sit tidligere hus – eller stald. Teodora fortæller dog, at situationen var værre i 1997: "I tre år var der slanger på gulvet. Når jeg lå i sengen, snoede slangerne sig hen over gulvet gennem huset."

Teodoras liv stemmer ikke overens med det romantiske billede af at vende hjem efter flugt. Hos politikere og humanitære organisationer er repatriering, det at vende hjem, ofte fremhævet som

den bedste løsning for flygtninge. 'Repatriering genopretter statsborgerskabet og afslutter eksilets smerte', udtaler UNHCR (United Nations High Commission). Det at vende hjem fremstår som en lykkelig afslutning på et liv med rodløshed og smerte. Det er næsten som om, den fysiske bevægelse alene kan gøre alt godt igen – lindre den smerte katastrofen har forårsaget. At flygtninge vender hjem er også fremhævet som et vigtigt led i genopbygningen af krigsramte samfund samt fredsprocesser. Med andre ord er det at hjælpe/sende flygtninge hjem fremhævet som den bedste løsning for flygtingen selv samt for det katastroferamte hjemland. Men det er også blevet en løsning på massedflygtningeproblemet særligt i vestlige land - hermed også et forsøg på at forebygge katastrofe i værtslandene. Ifølge kritikere er der netop tale om beskyttelse af værtslandes egne grænser forklædt i en humanitær antagelse om, at flygtninge har det bedst hjemme.

Det nye hjemland

Man kan spørge sig selv, om det overhovedet giver mening at tale om at vende hjem, når flygtninge finder nedbrændte huse, når familie og netværk i høj grad er opløst, og når hjemlandet ikke længere eksisterer. Som Teodora giver udtryk for, flygtede hun fra et Jugoslavien, præsident Tito havde skabt, men vendte tilbage til Kroatien. Hun flygtede som jugoslaver, men vendte tilbage som del af en minoritet, som i en ny statsdannelse i høj grad bliver betragtet som kollektivt skyldige for krigen. Det betyder, at Teodora lever under dårligere forhold end den kroatisk majoritet.

Teodora længes derfor efter et land, hun aldrig kan vende tilbage til, nemlig Titos Jugoslavien. På trods af at 80'erne var præget af økonomisk krise, var Jugoslavien for Teodora ensbetydende med en bedre levestandard.

Der er ingen tvivl om, at Teodora foretrækker Titos Jugoslavien – "Dengang alt var godt". På trods af at Jugoslavien var et totalitært system, mindes Teodora de rettigheder, borgene havde til job, bolig, uddannelse og sundhed. Alligevel har Teodora gemt billedet af Tito i skabet, hvilket vidner om, at hun godt er klar over, at han hører en anden tid til. Trods oplevelserne med slangerne og det nedbrændte hus fortæller Teodora: "At vende tilbage var godt. Det er bedre her, end det var der [Serbien]. Vi fik ingen pension der, vi havde ingenting; Intet tøj, ingen seng. Intet. Det var slemt og grimt." Teodora lever under fattige kår, men de var endnu fattigere i Serbien uden en pension. Hun lever som diskrimineret minoritet, men Teodora oplevede også diskrimination i Serbien. På trods af at Teodora, som serber fra Kroatien, delte sprog og religion med befolkningen i Serbien, var dette ikke nok til at blive accepteret.

Teodoras liv i dag står i forhold til det liv, hun havde inden flugten og til livet i eksil i Serbien. Teodora vendte ikke blot tilbage på grund af emotionel tilknytning til et sted, men på grund af muligheden for at skabe mere sikkerhed. Antropologer taler ofte om begrebet "det gode liv". For Teodora fremstår levestandarden og sikkerheden i Jugoslavien som det gode liv. At vende tilbage var dog ikke så meget jagten herpå som forsøget på at opnå "et bedre liv" end tilværelsen i Serbien.

På besøg hos Valentina

Jeg befinder mig i et genopbygget hus. Valentina viser mig billeder af huset, sådan som det så ud, da hun vendte tilbage til Kroatien fra Serbien. På billedet er huset et stort kaos af bjælker, nedfaldent loft og aske. Det var hertil, Valentina vendte tilbage alene, mens hendes familie forblev i Serbien. Det var her, hun sad alene med fuglene. En ung kvinde med tårer i øjnene fordi hun ikke vidste, hvad der nu skulle ske. Valentina fortæller: "En dag da jeg var på vej til den nærmeste butik, syv kilometer herfra, mødte jeg Milka [en ældre tilbagevendt dame]. Hun plejede at holde mig som lille. Hun var glad for at se mig og så alligevel ikke, for hun brød sig ikke om, at jeg var her helt alene. Hun inviterede mig til at bo hos sig. Jeg blev her om dagen, og hver aften gik jeg hen til Milka for at sove – særligt om vinteren. Om sommeren er alt lettere, der er ting i naturen, du kan spise". Valentina siger dette, imens hun kigger på de vindruer, jeg spiser – vildtvoksende fra nabohusets ruiner. I dag er familien atter samlet i Kroatien, og vindruer, mandler, figner m.m. udgør en stor del af familiens mad. Efter måneders venten er den økonomiske start-hjælp fra den kroatiske regering stadig ikke kommet.

Valentina viser billeder af huset fra før krigen. Jeg bliver overrasket over ligheden med det genopbyggede hus, jeg nu sidder i. Jeg kan næsten glemme, at huset har været ødelagt og genopbygget, og det er endda på trods af, at jeg selv har deltaget i genopbygningsprocessen: Malet døre, gravet have og flyttet familiens møbler ind i huset fra en Røde Kors lastbil fra Serbien, mens NGO-formænd,

ambassadører, journalister, og ikke mindst den kroatiske vicepræsident formelt var på besøg. Sidstnævnte som repræsentant for en regering, som nu formelt er villig til at acceptere tilbagevendte kroatiske serbere – et krav som netop er afgørende i deres forhandlingsproces om optagelse i EU

Det nye hjem

At se familien samlet i Kroatien, hvorfra de flygtede femten år tidligere, kan umiddelbart fremstå som en lykkelig begivenhed oven på alle strabadserne. En ting er dog at genopbygge et hus, noget andet er at genopbygge et hjem – et sikkert sted i verden. Valentinas historie viser os, at der skal flere handlinger til for at gøre et hus til et hjem. Det at vende hjem efter katastrofen er i høj grad en proces, som tager tid. Valentina vendte tilbage til et barndomshjem henlagt i nedfaldne bjælker og aske. Grundet sit store ønske og sin beslutsomhed formåede hun at få huset genopbygget og familien samlet i Kroatien i 2010, seks år senere. Det viser, at Valentina som tilbagevendt flygtning ikke passivt tager imod, hvad hun vender tilbage til. At bygge et hjem op viser og kræver handlinger rettet imod at skabe et bedre liv. Ikke mindst kræver det hårdt arbejde og villighed til at leve med usikkerhed for på sigt at opnå en følelse af mere sikkerhed i verden igen, selv når livet forbliver en udfordring efter katastrofen.

Når fortiden banker på døren

Huse bliver genopbygget, og handlinger bliver rettet mod atter at skabe hjem, men hvornår kan vi egentlig tale om, at et sikkert liv efter katastrofen endelig er påbegyndt?

Ægteparret Goran og Radmila vendte tilbage med deres to små børn til Kroatien i 2008. Tretten år efter flugten formår de at få deres hus genopbygget. Kort herefter kommer en gammel bekendt imidlertid forbi på et velkommen-hjembesøg. Ironisk nok er det den selvsamme person, som under krigen nedbrændte ægteparrets hus og sendte dem på flugt. Det leder tanken hen på, om det er muligt at genopbygge et hjem uden fortidens spøgelse og uden at erindringen om flugt og vold vil træde inden for hjemmets fire vægge. Ét er at genopbygge et nedbrændt hus, noget andet er, i hvor høj grad katastrofen vil leve videre i erindringerne og i dagligdagen.

Et liv efter en katastrofe er til tider en bizar blanding af kontinuitet og forandring, fortid og fremtid. For Valentina betød mødet med Milka et glædeligt gensyn, men meget er sket siden sidst. For Goran og Radmila var hjemmet for en del af lokalmiljøet og åbent for familie og venner. Nu er det til tider en påmindelse om, at det hus de har genopbygget ikke nødvendigvis er et hjem, og at det at eliminere én form for usikkerhed kan medføre, at en ny melder sig.

Meget har ændret sig efter katastrofen. Hjemlandet, lokalmiljøet, hjemmet og ikke mindst de repatrierede selv. En ting er at flygte fra katastrofer, noget andet er at leve videre med disse – om det så er i eksilet eller i hjemlandet. Ja, måske det i endnu højere grad er et spørgsmål om at leve sig igennem dem. Katastrofer foregår ikke blot på bestemte steder, de bliver i høj grad også et personligt landskab, som de involverede konstant må bevæge sig igennem – endda årevis efter den egentlige katastrofe har lagt sig.

Kroatisk soldat som laver v-tegnet for sejr. Skulptur indsat i byen Knin efter Operation Storm – en hyldest til den kroatiske sejr og uafhængighedskrigen.

En katastrofe bliver ofte opfattet som et fænomen afgrænset i tid. Særligt medier er med til, at give os billedet af katastrofen som rammer, hvorefter det atter er sikkert for lokalbefolkningen såvel som for turister at vende tilbage. I stedet for at tænke på en katastrofe som en størrelse i sig selv, kan vi gøre brug af anskuelsen, at en katastrofe refererer til usikkerhed og alvorlige konsekvenser for mennesker. Ved at anskue en katastrofe som mere end blot en begivenhed, bliver det svært at afgøre, hvornår en katastrofe ende-

lig slutter, for hvornår ophører konsekvenserne og usikkerheden? Miro, Teodora, Valentina, Goran og Radmila lever alle med forskellige former for usikkerheder og konsekvenser samtidig med, at de forsøger at genvinde en fornemmelse af kontrol over deres tilværelse. Tilbage står det i hvert fald klart, at repatriering ikke nødvendigvis sætter et endeligt punktum for katastrofen. ■

METTE LORENZEN STUDERER ANTHROPOLOGI OG ETNOGRAFI VED AARHUS UNIVERSITET.

- 1945: Josip Broz Tito skaber det kommunistiske Jugoslavien.
- 1980: Titos død efterfulgt af økonomisk krise og voksende nationalisme på den politiske scene
- 1990: General Franjo Tudman ønsker at løsrive den kroatiske republik fra Jugoslavien.
- 1991: Kroatien erklærer sig selvstændig. Serbiske nationalister i Kroatien gør oprør og skaber den serbiske Krajina-region. Etnisk udrensning af kroaterne.
- 1995: Den kroatiske regering tilbageerobrer Krajina. Etnisk udrensning af serbere.
- 1997: Kroatiske serbere kan officielt vende tilbage, men oplever forhindringer og diskriminerende praksisser.
- 2001-2003. Med ny regering forekommer der en forbedring af kroatiske serberes vilkår.
- 2005: Forhandlinger om optagelse i EU med krav om at Kroatien ændrer sin vilje imod tilbagevendte kroatiske serbere (Kroatien forventes optaget i EU i 2013).

Læs mere i:

Jansen, Stef & Löfving Staffan. *Struggles for Home*. Berghahn Books. 2008.

Leutloff-Grandits, Carolin. *Claiming Ownership in Postwar Croatia*. Lit Verlag Berlin. 2006.

Stefansson, Anders H. *Under My Own Sky: The Cultural Dynamics of Refugee Return and (Re)integration in Post-War Sarajevo*. University of Copenhagen. 2003.

alle fotos af forfatteren